

Lietuvos istorijos klastojimo mechanizmai sovietmečiu**Įvadas**

Bandydamas atskleisti kaip ir kokie Lietuvos istorijos klastojimo mechanizmai veikė sovietmečiu savo pranešime pamėginsiu atlikti keturis veiksmus:

1. apibrėžti, kokią vietą ir kokį vaidmenį istorijos mokslui sovietinės valstybės ideologinėje-politinėje sąrangoje delegavo tuometinis partinis elitas;
2. nusakyti svarbiausius istorijos vaizdinius klastojusių institucijų sistemos bruožus;
3. aptarti, kokie metodiniai ir teoriniai „įrankiai“ buvo primesti istorikams, kurie turėjo padėti pastariesiems klastojant Lietuvos istoriją;
4. pateikti sovietmečio istorikų darytų „klaidų“ ir „erezijų“, už kurias pastarieji buvo baudžiami, tipologiją.

Pradėkime nuo Istorijos mokslo vietos ir vaidmens sovietinėje realybėje aptarimo

Bandant apibrėžti praeities tyrimų vietą sovietinėje sociopolitinėje sanklodoje reikia griežtai skirti *istoriją, kaip mokslinį darbą, ir istoriją, kaip ideologinės veiklos sritį.*

Pagal bendriausią bolševikinę mokslo sampratą, į keistą derinį supynusią scientizmo, progresyvizmo bei istorinio materializmo elementus, istorijai buvo skirtas ypatingas statusas¹. Ją pasitelkus manyta galint „atrankinti“ pasaulio prasmės, raidos plano ir baigties paslaptis. Ji laikyta įrankiu, leidžiančiu keisti tikrovę, bei įteisinti partijos elito politiką. Tokia ciniškai utilitarinė praeities tyrimams (tiksliau, jų imitacijai) primesta funkcija rėmėsi manymu, kad didžiausia istorijos vertė, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, yra susijusi su dabartimi ir ateitimi. Istorija sovietiniam režimui turėjo pasitarnauti priešiant kuo šviesesnėmis spalvomis sovietinės tikrovės dykumos paveikslą ir bandant pro šios dykumos duris prasmukus į praeitį, pakeisti joje vykusius dalykus ar veikusius žmones arba – pasmerkti pastaruosius užmarščiai.

¹ Apie mokslo sampratą bolševikinės ideologijos plotmėje žr.: Rafał Stobiecki, *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998.

Taigi, istorikai turėjo aptarnauti, François Furet žodžiais, pamatinę iliuziją², ir už tai jiems buvo atsilyginama jų darbą įvertinant kaip ypatingos ideologinės svarbos. Beje, pats tas darbas buvo vadinamas netgi ne moksliniu, o koviniais veiksmais „ideologiniame fronte“.

Sovietinė ideologizacija praeities istorikų bendruomenės likučiams, susitelkusiems Vilniuje, ir naujiems „ideologinio fronto“ rekrūtams, primetė XX a. I pusėje totalitarinėje valstybėje nukaldintą ir ideologinėse kovose jau išbandytą *istoriko-kario* identitetą, tuo pačiu metu kategoriškai paneigdama tarpukario epochoje puoselėtą *istoriko-artojo* sociokultūrinę tapatybę. Todėl, iš žemdirbių, siekiančių istorijos dirvoje atversti naują vagą, istorikams tapus kariais, pastarieji privalėjo „apsiginkluoti metodika“ ir „tyrimo įgūdžiais“, idant galėtų sėkmingai vykdyti „kovinius uždavinius“, o po to „raportuoti“ komunistų partijai bei sovietinei vyriausybei apie sėkmingai atliktas užduotis³.

Iš to kas pasakyta aiškėja, kad praeities tyrimų vieta sovietinės valstybės sociopolitinių konjunktūrų žabangose buvo glaudžiai susijusi su partijos elito jiems priskirtu vaidmeniu. Tuo tarpu partijos elitas istorikams niekuomet neleido pamiršti, ko iš jų tikimasi: „Mes turime paimti iš kultūrinio palikimo tą, kas reikalinga socialistinei valstybei“, – bene aiškiausiai istorikų vaidmenį totalitarinėje realybėje 1957 m. vasario 21 d. kalbėdamas komjaunimo plenumo apibrėžė Antanas Sniečkus⁴.

Ko gi konkrečiai reikėjo socialistinei valstybei iš istorikų bei praeities? Istorikų bendrija privalėjo didžiausią dėmesį sutelkti į sovietinės dabarties pateisinimo darbą, tuo tarpu likęs nuo šio „poezijos“ laikas turėjo būti skiriamas tam tikrų Lietuvos istorijos siužetų perrašinėjimo arba slapstymo „proza“.

Partijos elitas nuolat pabrėždavo, kad dabarties siužetai, kuriuose turi būti garbinama sovietinė valstybė bei jos pasiekimai, yra svarbiausia istorikų darbo sritis. Apie šios rūšies darbų „svorį“ to meto historiografijoje iškalbingai byloja skaičiai. Vien 1948–1972 m. iš 146 apgintų mokslų kandidato disertacijų 111 skirta Spalio socialistinės revoliucijos ir Tarybų valdžios kūrimosi Lietuvoje 1917–1919 m. peripetijoms, LKP ir revoliucinio darbininkų judėjimo istorijos klausimams, socialistinės visuomenės raidos nagrinėjimui⁵.

Svarbiausiais Lietuvos istorijos iškraipymais (perrašinėjant istoriją arba tiesiog bandant ištrinti tam tikrą informaciją iš tautos kolektyvinės atminties) derėtų laikyti šiuos:

² Франсуа Фюре, *Прошлое одной иллюзии*, Москва: Ad Marginem, 1998, c. 13.

³ Šios problemos svarstymus žr.: Aurimas Švedas, „Sovietmečio Lietuvos istorikų identiteto pavidalai: metaforos lygmuo“, in: *Lietuvos katalikų mokslų akademijos metraštis*, 2006, T. XXVII, p. 267–276.

⁴ *LYA*, f. 16895, ap. 2, b. 73, l. 22.

⁵ *Istorijos mokslų disertacijų tematika 1948–1972 metais*, Vilnius: LTSR MA Centrinė biblioteka, 1973.

1) gamybinių jėgų ir gamybinių santykių vystymosi proceso Lietuvos istorijoje išryškinimas ir valstybingumo sklaidos akcentų joje sumenkinimas;

2) klasių kovos motyvo perdėtas pabrėžimas visuose Lietuvos istorijos perioduose;

3) krikščionybės diskreditavimas (parodant ją kaip Vakarų feodalų veržimosi į Rytus, o vėliau – išnaudotojų klasių žemiausiems socialiniams sluoksniams pavergti ideologinę priedangą);

4) Rusijos faktoriaus svarbos visuose Lietuvos istorijos perioduose akcentavimas (panaudojant tautų kultūrinio bendradarbiavimo, lietuvių feodalų „reakcinės politikos“ siekiant išsaugoti rusų žemes savosios valstybės sudėtyje, Lietuvos prijungimo prie Rusijos XVIII a. pab. „teigiamos reikšmės“ siužetus);

5) antilenkiškų ir antivakarietiškų nuostatų diegimas lietuvių tautos sąmonėje (Lietuvos unijas su Lenkija parodant kaip lietuvių ir lenkų feodalų „sąmokslą“ prieš lietuvių tautą pasekmę, o santykius su Vakarų Europa – kaip dažnu atveju „lietuvių liaudžiai“ atnešusius daugiau žalos nei naudos);

6) Lietuvos kaip nesavarankiško ir nepilnaverčio istorijos subjekto Rytų ir Vakarų civilizacinėje takoskyroje parodymas;

7) lūžinių XX a. Lietuvos valstybingumui įvykių melagingas traktavimas⁶.

Visi šie lietuvių sovietmečio istoriografijos bruožai, kuriuos dar labiau išryškina beprecedentinė izoliacija nuo bet kokių teorinių idėjų, funkcionuojančių už SSRS sienų, parodo, kad komunistų partijos specifinis socialinis užsakymas praeities tyrinėtojų bendrijai, pasiremiant taiklia Gwidono Zalejko įžvalga, sukūrė „klinikinio pobūdžio paradigimą“⁷, nukreiptą į beatodairišką sovietinės tikrovės reikalavimų tenkinimą ir ignoravusią mokslinio pažinimo .

Istorijos vaizdinius klastojusių institucijų sistema

Istorijos mokslo specifinė vieta ir funkcija sovietinėje valstybėje lėmė ir institucijų sistemas, turėjusias užtikrinti jo egzistavimą, esminius bruožus. Lemiamą žodį griauinant arba kuriant Lietuvos istorijos vaizdinius tarė LKP CK. Būtent aukščiausioji LSSR administracijos institucija atliko svarbiausio istorikų „piemens“, o kartu ir „budelio“ vaidmenį. Tiesa, LKP CK biuro posėdžių

⁶ Tai tik patys bendriausi prasminiai akcentai, priverstinai diegti Lietuvos istorijoje komunistų partijos iniciatyva. Kiekvienam Lietuvos istorijos chronologiniam periodui buvo suformuluoti specifiniai istoriografiniai reikalavimai.

Apie feodalizmo epochos tyrinėtojų rankas pančiojusius politinius-ideologinius „riboženklus“ savo atsiminimuose yra užsiminęs Jučas: Mečislovas Jučas, „Dėl sovietmečio istorikų ir senosios Lietuvos istorijos“, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 9–10, p. 456–466. Kokios nekvestionuojamos partijos dogmos negatyviai veikė Naujųjų ir Naujausiųjų laikų istorijos tyrinėtojus, Sąjungos lygmeniu yra arpaštęs Vladimiras Polikarpovas: Владимир Поликарпов, „Новое направление“ 50-70-х г.: последняя дискуссия историков“, in: Юрий Афанасьев (ред.), *Советская историография*, c. 350–351.

⁷ Gwidon Zalejko, *Marksistowski paradygmat badań historycznych. Powojenna historiografia ZSRR o powstaniu kapitalizmu*, Toruń: Wydawnictwo UMK, 1993, s. 7.

protokoluose istorikų bendruomenė minima tik išskirtiniais atvejais. Partijos elitas nebuvo pats linkęs gaišti laiką rengdamas istorikų darbą reglamentuojančias direktyvas ir jas skelbdamas. Kita vertus, sovietmečio aukščiausių partinių vadovų pamėgtas specifinis veiklos metodas - „telefoninės rezoliucijos“, visuomenę persmelkusios baimės faktorius ir „budrumą“ demonstruojančių kolegų skundų lietus CK kabinetuose, suteikdavo šiai institucijai sovietinėje mokslo politikos vertikalėje išskirtines galimybes.

Svarbiausiais LKP CK pagalbininkais įgyvendinant aukščiau aptartus mokslo politikos uždavinius tapo Partijos istorijos institutas ir pirminės partinės organizacijos praeities tyrinėtojus telkiančiose įstaigose. Partijos istorijos institutas atliko LKP CK kanceliarijos vaidmenį. Partijos istorijos institutui priklausė sprendimo teisė į marksistinę retoriką įvelkant ir taip suklastojant pačius opiausius Lietuvos istorijos siužetus, kuriais remdamasi LKP siekė pagrįsti sovietų valdžios legitimumą. Atlikdami šį uždavinį instituto darbuotojai rengė įvairias pažymas LKP CK, dalyvavo rašant apibendrinamuosius Lietuvos istorijos kursus arba kruopščiai recenzavo kolegų iš Istorijos instituto tekstus, paliečiančius ideologiškai ir politiškai „pavojingus“ XIX a. pab. – XX a. istorijos klausimus. Be to, Partijos institutas atliko itin svarbų vaidmenį kontroliuojant akademinės bendruomenės intelektualinius resursus. Todėl Partijos instituto biblioteka buvo tikras intelektualinis lobynas į kurį, deja, paprastam mirtingajam durys atsiverdavo ne taip ir dažnai...

Pirminės partinės organizacijos turėjo prižiūrėti bendrą konkretaus kolektyvo emocinį – intelektualinį klimatą ir puoselėti mokslininkų, susitelkusių Istorijos institute, Vilniaus valstybiniame Vinco Kapsuko universitete bei Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute ir kūrusių Lietuvos istorijos bendruosius vaizdinius, „ideologinę nekaltybę“. Šių organizacijų nariai jautėsi atsakingi už bendrą mokslo tiriamojo arba pedagoginio darbo lygį, jie privalėjo imtis priemonių išryškėjus galimiams nukrypimams nuo marksistinės-lenininės linijos⁸. Tokia atsakomybė ir įgaliojimai konkrečioje įstaigoje veikiančią partinę organizaciją paversdavo (jeigu prisimintume anuometinę retoriką) „sutelktu ir kovingu politiniu viso kolektyvo branduoliu“⁹ arba, vartojant šiuolaikinio pasaulio terminiją, „specialių pajėgų greitojo reagavimo būriui“. Tokiam „spec.pajėgų būriui“ pedagoginėse įstaigose visokeriopą pagalbą teikdavo TSKP istorijos katedros, atsakingos už visuomeninių disciplinų, taip pat ir marksizmo-leninizmo teorijos, sklaidą.

⁸ Apie pirminių partinių organizacijų, kaip svarbios sovietinio mokslo grandies, vaidmenį žr.: Vladas Gobis, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų partinės organizacijos ir jų vaidmuo marksistiniame-lenininiame dėstytojų ir studentų auklėjime (1944–1958). Istorijos mokslų kandidato laipsnio disertacija*. Vilnius, 1973. Nors Gobio disertacija yra persmelkta sovietmečiui būdingų retorinių formulių, tačiau pirminių partinių organizacijų veikimo mechanizmas čia atskleidžiamas pakankamai aiškiai.

⁹ Šiais skambiais epitetais 1985 m. buvo apibūdinta Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto partinė organizacija. Žr.: Stanislovas Stašaitis (ats. red.), *Vilniaus pedagoginis universitetas (1935–1995)*, p. 51.

“Mokslinės produkcijos fabriko” vaidmuo sovietinėje mokslo politikos vertikalėje buvo skirtas Istorijos instituto kolektyvui. Tiesa, šioje įstaigoje dirbančių mokslininkų galimybės bendrauti su visuomene ir atliepti josios poreikius, buvo itin dėmesingai kontroliuojamos. Todėl sovietmečiu Istorijos institutas lietuvių visuomenės akyse buvo lyg koks “dramblio kaulo bokštas”, kuriame istorikai buvo priversti ne tiek kalbėti ir rašyti, bet tylėti apie tai, “kaip buvo iš tikrųjų”.

Kalbėti apie Lietuvos praeitį sovietinėje mokslo sistemoje priderėjo Vilniaus universiteto ir Vilniaus pedagoginio instituto istorikams. Deja, pastarųjų užduotis buvo ne tiek suteikti korektiškas žinias apie Lietuvos ir pasaulio praeities bei dabarties formas, kiek rūpintis, jog į jaunosios kartos smegenis būtų įdiegiami sovietinės ideologinės miglos vaizdiniai.

Ką tik aptarta mokslo institucijų sistema, tapusi Lietuvos istoriją klastojusių mechanizmu šerdimi, nepaliko erdvės akademinėi abejonei, tiesos paieškoms, diskusijoms, paremtoms argumentų kalba. Mokslo vertikalė iš “istoriko kario” visų pirma reikalavo ne profesinių kompetencijų, o klusnumo ir beatodairiško partinių direktyvų vykdymo.

Tačiau sovietinei sistemai vien tik aklo mokslininkų paklusnumo, deklaruojamo viešumoje, nepakako. Šioje epochoje egzistavo ir dar viena specifinė institucija, ženkliai prisidėjusi prie Lietuvos istorijos klastojimo darbo. Jos darbuotojai aktyviai domėjosi, kas slypi ne unifikuooto sovietinio diskurso lauke, o jo kuluaruose. Tai „durklo ir apsiausto riteriai“ iš sovietinės spectarnybos - KGB, atidžiai stebėjusios istorikų veiklą ten kur prasideda asmeninio gyvenimo, neformalaus bendravimo su kolegomis, sferos.

Primesti sovietmečio istoriko „darbo įrankiai“

Sovietų valdžios ir istorikų cecho santykių pobūdis, pasireiškiantis per savitą socialinį užsakymą, bei institucijų, formavusių Lietuvos istorijos vaizdinius, hierarchinė sistema tėra tik dalis ypatybių komplekso, palengvinusio komunistų partijai lietuvių praeities klastojimo darbą. Šiuo atveju labai svarbų vaidmenį atliko ir tyrinėtojams primesta specifinė mokslinio darbo principų sistema – metodologinis instrumentarijus bei iškreipta vertybių sistema, kuria remdamasis partijos elitai sprendė, kas yra „geras“ arba „blogas“ praeities tyrimas.

Kiekvieno sovietmečio epochos mokslininko darbe „metodologija“ iš esmės turėjo sutapti su „ideologija“. Tyrimo būdus – „įrankius“ (taigi *metodologiją*) paaukoti ideologijai pirmiausia turėjo *visuomeninių* (ypač humanitarinių) mokslų atstovai. Šis aspektas įvairias disciplinas paveikė skirtingai. Kai kurioms jų (kaip antai kalbotyrai ar archeologijai) dėl tyrimo objekto specifikos pavyko išlaikyti gana saugų nuotolį nuo ideologinės indoktrinacijos, tačiau to negalima pasakyti apie istorijos mokslą.

Taigi, sovietmečiu „teorijos“ ir „metodologijos“ sąvokos pirmiausia reiškė ne tam tikrų požiūrių ar metodų sisteminį taikymą rekonstruojant praeitį, bet ideologinių postulatų, pridengtų universalia „marksizmo-leninizmo“ etikete, naudojimą.

Teorijos ir metodologijos tapatinimas su ideologija istorijos tyrinėtojams nepaliko galimybių mąstymo alternatyvoms. Atmetę tam tikrus viešajame diskurse funkcionuojančius postulatus ar ideologemas praeities tyrinėtojai iš karto atsidurdavo politinių ir ideologinių sovietinės sistemos priešininkų gretose.

Bandydami išvengti tokio likimo ir šį likimą lemdavusios cenzūros kirčių, istorikai nuosekliai praktikavo autocenzūrą, kuri praeities vaizdinių formavimo procese dažnai padarydavo ne mažiau žalos nei tiesioginė cenzūra. Tačiau net ir „nuoširdžiausiai“ besistengiantys atitikti visus nematomų, bet nuolat juntamų cenzorių reikalavimus istorikai negalėjo būti tikri, kad jų tekstas kam nors neužklius.

Tuo tarpu partijos elitas puikiai suvokė, kad net ir cenzūros bei autocenzūros „spąstai“ negali užtikrinti, jog neprasprūs kokia nors linkusio surizikuoti istoriko „eretiška“ mintis, kuri gali tapti iššūkiu Lietuvos istoriją klastojantiems vaizdiniais, aprobuotiems partinio elito. Ne paslaptis „ideologinio fronto“ strategams buvo ir tai, kad kai kurie istorikai, siekdami išvengti sąlyčio su ideologija, renkasi „vidinės chronologinės ar tematinės emigracijos“ kelią. Sovietinės sistemos prevencinės priemonės šių savarankiškos elgsenos bandymų atžvilgiu praeities tyrinėtojams primetė dar du metodologinius gniaužtus – *planuojamo* ir *kolektyvinio* darbo principus.

Ideologinė mokslo planavimo principo potekstė išryškėdavo, kai kuri nors instancija pasigedavo praeities tyrinėtojų sudarytame mokslinės veiklos plane „vedamosios minties ir sistemos“.

Kolektyvinio darbo principas, kai konkrečią temą nagrinėjo keletas mokslininkų, sovietų valdžiai taip pat garantavo galimybę kištis į praeities tyrinėtojų darbą.

Ideologijos tapatinimas su metodologija, marksistinės teorijos kaip vienintelės teisingos ir galimos vyravimas, cenzūros ir autocenzūros įtaka bei kolektyvinio darbo veiksniai lėmė dar vieną sovietmečio historiografijos metodologinę ypatybę – joje nesusiformavo mokyklos. Absoliuti istorikų bendruomenės unifikacija, neleidžiant prasiskleisti savarankiško mąstymo ūgliams, buvo bendriausia sovietinio mokslo kūrėjų bei prievaizdų siekiamybė, visiškai nekreipiant dėmesio į tai, jog pažinimo augimui istorijoje (kaip ir kituose moksluose) yra būtinas mokytojo ir mokinio tiesioginis santykis, informacijos bei tyrimo įgūdžių perimamumas, nuoseklus ištisų tyrinėtojų kartu darbas kryptingai sprendžiant tam tikras problemas pasitelkus diskusijų ir korektiškos polemikos formą.

Istorikų „klaidų“ ir „erezijų“ tipologija

Sovietinės sistemos „prievaizdai“, įdėmiai sekę, kad istorikų bendrija nenukryptų nuo Maskvos ir Vilniaus partinės nomenklatūros kabinetuose aprobuotų Lietuvos istorijos vaizdinių, nuolat linksniuodavo kelių dažniausiai pasitaikančių praeities tyrinėtojų „klaidų“ pavadinimus. Toks represinis – komandinis istorikų administravimo principas ir partijos „tiesos monopolis“ lėmė, kad tuometinė istoriografija buvo formuojama ne *korektiškos mokslinės polemikos, o negailestingos kovos su* konkrečia „metodologine ideologine klaida“ arba „erezija“ principu.

Bandantys išvengti Lietuvos istorijos klastojimo sovietmečio istorikai dažniausiai būdavo kaltinami:

1. keliaklupsčiavimu prieš Vakarus;
2. objektyvizmu;
3. feodalinės praeities aukštinimu (idealizavimu);
4. „vieningąja srove“;
5. nacionalizmu.

Šias „metodologines ideologines klaidas“ (rašant tekstus ar juos kritikuojant pastarasis žodžių junginys būdavo nepamainomas) vienijo bendra potekstė: aiški nuoroda, kad konkretus autorius krypsta į „nacionalizmą“. Jeigu nuosprendyje straipsniui ar monografijai žodis „nacionalizmas“ nuskambėdavo atvirai, tai reikšdavo, jog istorikas sistemos akimis laikomas ypač sunkiai „nusidėjusių“.

„Keliaklupsčiavimu prieš Vakarus“ apkaltinti istorikai dažniausiai neatsargiai apibūdindavo už „geležinės uždangos“ esantį pasaulį, jo socialinę-ekonominę sanklodą, neapjuodindavo ten vykstančio kultūrinio ar mokslinio gyvenimo. Beje, kaltinimus „keliaklupsčiavimu“ buvo galima užsitraukti ne tik neatsargiai apibūdinus Vakarus, bet ir nepakankamai pagyrus „didįjį brolių“ iš Rytų.

„Keliaklupsčiavimas prieš Vakarus“ buvo pakankamai retai inkriminuojamas istorikams¹⁰, užtat jų „prievaizdai“ nuolat rasdavo kam diagnozuoti „polinkį į objektyvizmą“. Bene aiškiausiai šios „erezijos“ esmę yra perteikęs Jurginis, pats ne kartą tuo kaltintas: buržuazinis objektyvizmas slypi teksto autoriaus pasirinktoje pozicijoje leisti skaitytojui istorinio pasakojimo eigoje pačiam pasidaryti tam tikras išvadas¹¹.

¹⁰ Kaltinimai „vergišku keliaklupsčiavimu“ arba „priešakinio rusų ir tarybinio mokslo“ vaidmens ignoravimu buvo metami ne tik istorikams. Juos teko išgirsti patiems žymiausiems sovietų Lietuvos mokslininkams: Juozui Balčikonui, Vytautui Girdzijauskui, Taduui Ivanauskui, Vytautui Kairiūkščiui, Vladui Lašui, Jurgiui Lebedžiui, Antanui Purėnui, Viktorui Ruokiui (žr.: Arvydas Anušauskas (vyr. red.), *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 369).

¹¹ Istorijos instituto mokslinės tarybos posėdžio, vykusio 1956 m. kovo 30 d. ir skirto SSKP XX suvažiavimo nutarimams apsvarstyti, protokolas, *LMAA*, f. 16, ap. 1, b. 102, l. 10.

Sovietų valdžiai ir partijos vadovybei visi istoriniai procesai iki XX a. regėjosi kaip 1917 m. Spalio įvykiams kelią ruošianti priešistorė¹², todėl Viduramžių ir Naujųjų amžių epochų tyrimai buvo laikomi savita marginalija, kuriai buvo suteikta galimybė egzistuoti su sąlyga, jog ji tarnaus partijos socialiniam užsakymui. Bet koks bandymas pademonstruoti šios epochos savaiminę vertę, korektiškesnis LDK vertinimas ar tiesiog pažeista proporcija tarp ekonominės ir politinės minėto laikotarpio istorijos (politinių procesų naudai) grėsė „feodalinės praeities aukštinimo“ kaltinimu. Šios ideologinės „nuodėmės“ sinonimas buvo „praeities idealizavimas“. Tokį nuosprendį tekdavo išgirsti tiems istorikams, kurie leisdavo sau pademonstruoti tam tikrą istorinį epizodą, užmiršus „partinio“ mokslo imperatyvus¹³.

Ypač sunkiu laikytas kaltinimas „vieningą srovę“ XIX a. istorijos tyrinėtojo darbuose. Ši ideologinė sąvoka-priekaištas padarė daug žalos ne tik istorikų, bet ir visai humanitarų kultūrininkų bendrijai.

Kokį prasminį krūvį nešė šis žodžių junginys? Kaip pažymi Vanda Zaborskaitė, SSRS kuriant unitarinę valstybę buvo siekiama nuvertinti „tautos“ kategoriją, pakeičiant ją „liaudimi“. Tam reikalui reikėjo paneigti tautos integralumo idėją. Teigta, esą toks darinys realiai neegzistuoja, nes istorijoje galima išvelgti tik tarp savęs negailestingai kovojančias klases¹⁴. Sovietmečio ideologai nešykštėjo piktų žodžių tiems, kurie lietuvių tautos istorinėje raidoje neįžvelgė radikalių klasinių prieštarų.

Vientisos tautos samprata tuometiniams partijos vadovams buvo pavojinga ir tuo, kad implikavo vieningos kultūros sampratą, itin neparankią internacionalizmo doktrinai įgyvendinti, puikiai suvokusiems, jog „dvi tautinės kultūros – tai betautė kultūra“¹⁵.

Atidesnis žvilgsnis į tuometinį oficialųjį diskursą ir jo kontekstus atskleidžia, kad svarbiausi ideologiniai kaltinimai istorikams gyvavo kaip gana abstrakčios kategorijos, kurių turinys galėjo skirtis priklausomai nuo susiklosčiusių aplinkybių. Nebūta rodiklių sistemos, pagal kurią galima

¹² 1988 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės tezės, *VUA*, f. R–856, ap. 24, b. 835, l. 30.

¹³ Kaip atidžiai buvo stebima, kad praeities vaizdiniai neužgožtų socialistinės dabarties „grožio“, atskleidžia Izidorius Butkevičiaus knygos „Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos“ (Vilnius, 1971) kritikos kampanija. Žr.: 1974 m. kovo 29 d. Istorijos instituto mažosios mokslinės tarybos posėdžio protokolą, *LMAA*, f. 16, ap. 1. b. 355, l. 71–80.

¹⁴ Vanda Zaborskaitė, *Tarp istorijos ir dabarties. Literatūra, atsiminimai, publicistika*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 212.

¹⁵ Šio taiklaus pastebėjimo autorius savo memuaruose yra aptaręs, ką sovietmečio kultūroje reiškė kategoriškos perskyros, dalijusios kultūrinį paveldą ir jo kūrėjus: Lionginas Šepetys, *Neprarastoji karta: siluetai ir spalvos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 107.

nuspręsti, kuris praeities tyrinėtojo tekstas yra „geras“, o kuris – „blogas“; nebūta tikslių metodiniuose straipsniuose išdėstytų kriterijų, kurie istorikų bendrijai būtų padėję apsaugoti nuo itin pavojingų „vieningosios srovės“ ar „objektyvizmo“ apraiškų¹⁶.

Tam tikri nurodymai ar receptai, radikaliai keičiantys ir iškraipantys Lietuvos istorijos vaizdinius, dažniausiai būdavo formuluojami iš aukščiausių partinių tribūnų. Viena ar keletas pirmojo sekretoriaus frazių (dažnai nekonkrečių ir taip atveriančių kelią įvairioms interpretacijoms) tapdavo kanonu, kurio praeities tyrinėtojai privalėjo laikytis bei nesusimąstant kartoti kritikuodami kolegas.

Apie aiškios taisyklių sistemos nebuvimą sovietmečio istoriniame diskurse kalbėti leidžia ir liudytojų prisimenamos niekuo dėtųjų represijos. Jas partijos vadovybė organizuodavo norėdama laikyti mokslininkus tinkamoje „ideologinėje parengtyje“ ir kartu baimėje.

IŠVADOS

Griežta „mokslo politikos vertikalė“, didžiausią galią suteikianti ne Lietuvos istoriją tyrinėjantiems, bet ją iškraipantiems įstaigoms bei personalijoms, darniai veikianti suklastotą Lietuvos istorijos vaizdinių tiražavimo ir apsaugos nuo kritikos sistema, klaidi taisyklių visuma, kuria remiantis istorikų tekstai buvo skirstomi į „gerus“ ir „blogus“, nuolat tvyranti baimė ir įtampa praeities tyrinėtojų bendrijoje, melo persunktos intelektualinės bei egzistencinės mokslininkų pozicijos viešojoje erdvėje – visa tai ir sudarė sovietmetyje visu pajėgumu veikusių Lietuvos istorijos klastojimo mechanizmų sistemą, kurią griauti pradėjo *perestroikos* judėjimas, o galutinai dekonstravo epochinės permainos 1990-aisiais.

Kita vertus, sovietmečio istorikų skaudi patirtis nėra vien tik istorijos muziejaus eksponatas. Prisimingi šią patirtį dera ir todėl, kad šiandien praeities tyrinėtojai istorijos politikos lauke patiria bandymus manipuluoti jų darbo rezultatais.

¹⁶ Minėtoji Laurinaičio brošiūra yra išimtis. Tačiau net ir perskaičius ją netampa aiškiau, kaip tiksliai apibrėžti „vieningąją srovę“, juolab kokios prevencinės priemonės padeda išvengti šios „ideologinės klaidos“.